

Populisme en de zorg over de samenleving

Mark Elchardus & Bram Spruyt

Terwijl populisme druk bestudeerd wordt op het niveau van de retoriek van politieke partijen en politici, vormt dit onderzoek een van de eerste studies naar de houdingen van kiezers ten aanzien van de kernstellingen van het populisme als dunne ideologie.

Overall in Europa duikt een bepaald type partijen op. Zij zetten zich af tegen het politieke establishment, stellen het gesjoemel van politieke elites aan de kaak en verwijten de gevestigde partijen dat ze geen voeling hebben met de werkelijkheid, met de verzuchtingen en de zorgen van de 'gewone' mensen. Die aanklacht wordt doorgaans gecombineerd met anti-migrantenstandpunten, kritiek op de Islam, regionalisme, de eis tot belastingsverlaging, nationalisme en/of Euroscepticisme. Het electorale succes van die cocktails heeft de aandacht van sociologen en politologen weer op het populisme gevestigd (Mény en Surel 2002: 1-2). Toch is het populisme geen nieuw verschijnsel. Het heeft een duidelijke affiniteit met democratie en vindt in de verantwoording van de democratie ook steeds een verantwoording voor zichzelf (Stanley 2008). Margaret Canovan verwoordt dat mooi: 'populism is a shadow cast by democracy itself' (1999: 3). Verantwoordingen van de democratie oscilleren tussen constitutionalisme en volkssoevereiniteit, tussen een klemtoon op rechten, basisregels en procedures enerzijds, de wil van het volk anderzijds. Het populisme gebruikt die volkssoevereiniteit om zich voor te stellen als het ware gelaat van de democratie (Elchardus 2002: 96-101). De vraag is daarom niet 'waarom bestaat populisme?' – het ligt immers al besloten in de vertogen waarmee de volkssoevereiniteit wordt verdedigd – maar wel, 'wie heeft populistische opvattingen, en waarom?'

Onderzoek naar populisme richt zich vandaag voornamelijk op wat in het jargon de 'aanbodzijde' van populisme wordt genoemd: de ideologische kenmerken van het populisme, de wijze waarop partijen en politici het populisme aanwenden en vormgeven of de maatschappelijke ontwikkelingen die het populisme mogelijk maken. Tegen de achtergrond van die literatuur bestudeert dit artikel de vatbaarheid voor populisme bij kiezers. Over die vatbaarheid blijkt nagenoeg geen empirisch onderzoek te bestaan. Daarom onderzoeken we in dit artikel of populisme daadwerkelijk verwijst naar een bepaalde wijze van denken en voelen die leeft bij een deel van de bevolking. Aan de hand van surveygegevens gaan we na hoe groot dat deel is en welke kenmerken of eigenschappen de steun voor populisme in de hand werken. Het vervolg van dit artikel is als volgt opgebouwd. Eerst gaan we in de literatuur op zoek naar wat als de kern van het populisme wordt beschouwd. Het zijn de opvattingen van burgers tegenover die kern die in het empirisch gedeelte centraal staan. Uit dezelfde literatuur leiden we ook hypothesen af over te verwachten verschillen in vatbaarheid voor populisme bij subgroepen onder de bevolking. Daarna worden de data en de operationalisatie van de meetinstrumenten-

ten voorgesteld en vervolgens worden de hypothesen empirisch getoetst. In het besluit wordt dieper ingegaan op de implicaties van de onderzoeksbevindingen.

Kern van het populisme

In deze bijdrage proberen we de houding van de mensen tegenover de kernopvattingen van het populisme te meten en de verdeling van die opvatting in de bevolking te verklaren. Eigenaardig genoeg is dat een zelden gevolgde onderzoeksstrategie. Studies van het populisme volgen doorgaans een heel ander pad. Eerst worden partijen geklasseerd als populistisch, dan wordt geprobeerd iets over het populisme te leren door de strategieën, standpunten en retoriek van die partijen te bestuderen. Jagers en Walgrave (2007: 334) bijvoorbeeld, beschouwen het Vlaams Belang als een 'textbook case of populism'. Een dergelijke classificatie van die partij zou dan betekenen dat het discours van die partij de motieven van het populistische electoraat blootlegt. Dat is problematisch omdat populisme doorgaans omschreven wordt als een 'dunne ideologie'. Daarmee wordt dan bedoeld dat populisme wel een kern van logisch samenhangende consistente opvattingen omvat, in die zin een ideologie vormt, maar die niet de diepte heeft van 'volle' ideologieën als socialisme, liberalisme, conservatisme of nationalisme (voor een overzicht zie Lucardie, 2010). Hierdoor neigt populisme ernaar zich te verbinden met verschillende diepere ideologieën. Terwijl populisme vandaag rechts lijkt, verbonden met extreemrechts, met conservatief liberalisme en/of nationalisme, is het historisch of in de Latijns-Amerikaanse context niet zelden met links verbonden (Hawkins 2009). Als populisme inderdaad als een dunne ideologie kan worden beschouwd, die zich met verschillende andere ideologieën en standpunten in wisselende cocktails kan verbinden, is het problematisch populisme te bestuderen op basis van partij-electoraten of de manier waarop die electoraten worden aangesproken. Die electoraten zijn immers steeds gerekruteerd op basis van zowel populistische als andere standpunten. Bepaalde partijen zullen waarschijnlijk sterk van het populistische vaatje tappen, maar het lijkt er op dat elementen van het populistische discours inmiddels door heel veel partijen worden geëxploiteerd (Mudde 2004: 562). Dat alles maakt duidelijk dat populisme het beste los van partijvoorkeur kan worden gemeten.

Beschouwt men het populisme als een dunne ideologie, dan stelt zich uiteraard de vraag waaruit die bestaat: wat is de kern ervan? Daarover bestaat, ondanks de vaagheid van het begrip, in de literatuur een verbazende mate van eensgezindheid 'One component is always present: the idea that the people are always far better than their rulers and that rulers often betray the interests and preferences of the people' (Pasquino 2008: 20). In het populisme staat het verschil en de afstand tussen enerzijds de (goede en verstandige) 'gewone' mensen en anderzijds de (corrupte en wereldvreemde) elite (of het establishment, de intellectuelen, de vertegenwoordigers, enzovoorts) centraal (Canovan 1999: 3; Jagers 2006: 60; Mudde 2004; Stanley 2008: 102; Hawkins 2009: 1043-4). Die kloof uit zich in het verwerpen van de elite en de opvattingen en waarden die zij voorhouden. Kern van de zaak is niet zozeer het verwerpen van elitaire waarden (Akkerman 2003: 152),

maar wel een bepaalde denkwijze. Het gaat om een manier van kennen waarbij het 'gezond verstand' - de perceptie, gevoelens en opvattingen van de 'gewone mensen' - superieur worden geacht aan die van de elite en de experts (Mudde 2004: 544, 547). Dat geldt trouwens niet alleen voor standpunten over hoe maatschappelijke problemen zich aanbieden en moeten worden aangepakt, maar eveneens voor justitiële beslissingen. In verband daarmee wordt een volks rechtvaardigheidsgevoel afgezet tegen de procedurele logica en de techniciteit van de rechtsstaat (Elchardus, 2002: 90). Wiles (1969) sprak lang geleden al van een populistisch ongeduld met alle soorten procedures, ook met die van de parlementaire democratie zelf.

Een cruciaal referentiepunt voor het populisme is derhalve het volk (Diani 1996: 1059). Sommige auteurs zijn van oordeel dat populisme daarom als vanzelf, om inherente redenen, leidt tot het uitsluiten van 'de vreemde' en tot anti-immigrantenstandpunten (Taggart 2000: 95-8). Dat lijkt echter geen algemeen gegeven (Pauwels 2010: 1009). De verwijzing naar het volk dient ons inziens niet zozeer te worden begrepen als een verwijzing naar een vooraf gegeven bevolkingsgroep. Het verwijst veeleer naar een wijze van ervaren en denken die tot uiting komt in wat op een gegeven moment wordt beschouwd als de opinies van de 'gewone man of vrouw'. Die opinies worden voorgesteld als homogeen, onverdeeld, ongekloven. De enige kloof is die tussen de gewone mensen en de elite (Stanley 2008: 102). Op die manier wordt het 'gezond verstand' voorgesteld als de legitieme en wenselijke grondslag van beleid (Diani 1996; Mudde 2004: 547). Daarmee is ook duidelijk dat 'elite' in feite niet verwijst naar een voorgevormde groep die zich op basis van een eigen denkwijze tegen het gezond verstand verzet. In het populistische discours is de elite de groep die ontstaat uit het verzet tegen wat op een bepaald ogenblik geldt als het populistische gezonde verstand: wie het niet eens is met populisten wordt daardoor een lid van een volksvreemde elite. Op die manier verdeelt het populisme standpunten en de mensen die ze verdedigen, in goede en slechte, vrienden en vijanden.

Twee elementen lijken aldus tot de kern van het populisme te behoren. Het eerste is de centraliteit van 'het volk' of 'de gewone mensen'. Populisten negeren horizontale scheidingslijnen binnen het volk en plaatsen er een verticale scheidingslijn tussen het volk en de elite voor in de plaats. Op basis van dat fundamenteel geachte onderscheid wordt dan het tweede element toegevoegd: het verraad van het volk door een elite die haar macht vooral aanwendt voor eigen gewin. Soms wordt daar een derde element aan toegevoegd: het volk moet via radicale veranderingen zijn macht herwinnen door middel van een volksverbonden leider (Mény en Surel 2002: 12-13; voor een toepassing op rechtspopulisme zie Betz en Johnson, 2004: 313-315). Om de gevoeligheid voor het aldus gedefinieerde populisme te meten, houden we enkel rekening met de twee eerste elementen. De notie van een volksverbonden leider die voor radicale verandering zal zorgen, nemen we niet op in het meetinstrument. Dat element is volgens sommige auteurs niet altijd aanwezig in de dunne ideologieën die als populistisch kunnen worden beschouwd (Mudde 2004: 560). Als het in West-Europese regio's wel aanwezig is, dan gaat het vrijwel steeds om rechts populisme. In die gevallen ziet men niet zelden een vermenging tussen populisme en klassiek autoritarisme zoals ver-

vat in het fascistisch gedachtegoed (waar een gedeelte van de rechtspopulistische partijen en politici duidelijke affiniteiten mee vertonen). In de mate dat we de gevoeligheid voor populisme als ‘dunne ideologie’ – dat wil zeggen: ontdaan van de volle ideologie waaraan het zich vast haakt – willen meten, lijkt het daarom aangewezen de notie van een volksverbonden leider niet op te nemen in het meetinstrument. Dat wel doen zou per definitie (en dus kunstmatig) een relatie tussen populisme en radicaal rechts inbouwen.

Verklaringen voor populisme – hypothesen

Omdat de aandacht voor populisme vooral is gegaan naar discussies over de precieze aard van het populisme en het succes van partijen die als populistisch worden beschouwd, vindt men in de literatuur relatief weinig verklaringen voor de steun voor populisme. Verschillende auteurs verbinden de centraliteit van het populisme in de huidige politieke ruimte met de ingrijpende maatschappelijke transformaties waarmee Westerse samenlevingen de afgelopen decennia geconfronteerd werden zoals globalisering, detraditionalisering, mediatisering, enz (o.a. Betz 1990; Kriesi *et al.* 2006; Calhoun 1988). Het gaat daarbij zowel om transformaties die bijdragen tot het vormen van groepen die het moeilijk hebben in onze samenleving en via het populisme hun onvrede ventileren als om transformaties die het uiten van die onvrede vergemakkelijken. Met betrekking tot dat laatste betreft het vanzelfsprekend de mediatisering en personalisering van de politiek maar ook de verregaande detraditionaliseringsprocessen die partij-identificatie nagenoeg universeel deden dalen (Dalton 2000) en meer in het algemeen oude politieke structuren en breuklijnen ontdooiden (Kriesi *et al.* 2006). Tendenzen die ervoor zorgden dat gevestigde partijen er vandaag minder goed in slagen hun traditionele electoraten binnen de eigen bedding te houden (Elchardus 2009). Het is tegen de achtergrond van die processen dat we de vraag stellen welke specifieke groepen vandaag, in de huidige samenleving, meer vatbaar zijn voor het populisme.

Een verklaring die regelmatig opduikt, beschouwt het populisme als een houding van de ‘verliezers van de modernisering’, een reactie van mensen die worden geconfronteerd met overweldigende, desoriënterende verandering en/of die door de recente ontwikkelingen in een zwakke en kwetsbare economische positie zijn terecht gekomen (o.a. Betz 1990; Bornschier 2010; Kriesi *et al.* 2006). Deze verklaring is verwant aan de vermeende opkomst van een risico-maatschappij waarnaar Betz overigens expliciet verwijst (zie ook Heitmeyer 1997; Honneth 1994). Ze leidt tot volgende hypothese:

Mensen in een economisch onzekere situatie opteren in grotere mate voor het populisme (hypothese 1a).

Om dezelfde reden verwacht men ook dat laaggeschoolden, als de kansarmen van de kennissamenleving, naar het populisme zullen grijpen. Dat is alleszins de rede-

nering van auteurs die populistische partijen beschouwen als een uiting van de 'politieke emancipatie van laaggeschoolden' (Bovens en Wille 2011: 112).

Als laaggeschoolden en economisch kwetsbaren inderdaad de socio-demografische groepen blijken te zijn die het meest vatbaar zijn voor populisme, dan luidt de volgende vraag waarom dat zo is en meer bepaald via welke mechanismes die vatbaarheid precies tot stand komt. Een terugkerende bevinding in de literatuur is immers dat politieke gedragingen (zoals stemgedrag) en opvattingen over concrete politieke issues doorgaans niet zozeer worden beïnvloed door egocentrische motieven dan wel door zogeheten sociotropische overwegingen. Niet het eigenbelang, maar de vermeende gevolgen van de stem voor maatschappelijke ontwikkelingen, beïnvloeden het stemgedrag en de opvattingen ten aanzien van concrete politieke issues (o.a. Feldman 1981; Kinder en Kiewit 1984; Mutz 1998; Sears en Funk 1990). Men kan op dat punt spreken van 'persistent republicanisme': politieke standpunten vormen niet rechtstreeks een vertaling van persoonlijke ervaringen die zich via belangen of psychische mechanismen vertalen in politieke standpunten, maar krijgen pas politieke relevantie als mensen ze kunnen verbinden met een visie op de gang van zaken in de samenleving die hun toelaat een politiek oordeel te vellen dat consistent is met wat ze beschouwen als belangrijke en legitieme waarden (Elchardus 2011). Dat is één van de redenen waarom mensen bijvoorbeeld tegelijkertijd kunnen zeggen 'met mij gaat het goed, met de samenleving gaat het slecht' (SCP 2004).

Die stelling van het persistent republicanisme leidt in de eerste plaats tot de verwachting dat economische kwetsbaarheid of een lage scholing populisme niet rechtstreeks in de hand zal werken. Populisme komt binnen die zienswijze meer voor onder laaggeschoolden of mensen die economisch kwetsbaarder zijn omdat hun economische en/of culturele kwetsbaarheid hen leidt naar bepaalde interpretatiekaders die aansluiting vinden bij het populisme. Dat leidt tot de volgende hypothese:

Als de visies die bij de interpretatiekaders horen constant wordt gehouden, zal het verband tussen enerzijds de scholing en de economische positie en anderzijds de vatbaarheid voor het populisme grotendeels of helemaal verdwijnen (hypothese 1b).

De idee dat mensen niet hun persoonlijke situatie, maar wel hun visie op de gang van zaken in de samenleving gebruiken als grondslag van hun politieke houdingen, leidt tot een tweede hypothese:

Levenstevredenheid heeft geen of slechts een zwak effect op de vatbaarheid voor populisme (hypothese 2).

De centraliteit van maatschappijbeelden wordt ook erkend door auteurs die populisme verbinden met gevoelens van malaise, ressentiment, culturele onzekerheid, kortom, met onbehagen (o.a. Betz 1990; Calhoun 1988). Populistische politiek wordt dan beschouwd als de exploitatie van dat onbehagen. Een concept als onbehagen is echter vaag en dient indien het in publiek opinieonderzoek gebruikt

wordt, verder gespecificeerd te worden in hanteerbare deelaspecten; deelaspecten waarvan geweten is dat ze, indien gemeten bij de bevolking, onderling sterk samenhangen en ook een aantal theoretisch-inhoudelijke eigenschappen met elkaar delen, maar daarnaast toch voldoende van elkaar verschillen – verschillende verklaringen inhouden voor de band tussen onbehagen en populisme – om onderscheiden te worden. In dit artikel bekijken we drie verschillende dimensies van onbehagen: anomie, relatieve deprivatie en een algemeen gevoel van maatschappelijk verval ('declinisme').

Anomie als verklaring voor populisme is verbonden met auteurs die vooral wijzen op het 'vrijgezette' karakter van hedendaagse kiezers als gevolg van verregaande detraditionaliseringsprocessen en van processen van individuele responsabilisering of individualisering van risico's. Deze leiden tot het wegvallen van betekenis-kaders, het verhogen van onzekerheid en het verminderen van de voorspelbaarheid van het leven (Heitmeyer 1997; Honneth 1994). In de wijze waarop anomie wordt gemeten uit zich dat in het gevoel 'niet meer mee te kunnen met deze wereld' en 'niet meer te weten wie men nog kan vertrouwen'. Voor sommige auteurs – maar dan gaat het om een interpretatie – spreekt daaruit de verzuchting naar een meer zekerheid gevende, meer beheersbare, meer voorspelbare wereld (Calhoun 1988). Via een dergelijke interpretatie komt deze verklaring heel dicht in de buurt van de stelling dat populisme kan worden beschouwd als een verzet tegen de moderniteit. Los van die bredere interpretatie verwacht men op basis van de verschillende overlopen stellingen dat:

Gevoelens van anomie de vatbaarheid voor populisme vergroten (hypothese 3).

De interpretatie van populisme als een verzet tegen de moderniteit is enigszins in tegenspraak met de stelling dat populistten heel sterk mobiliseren vanuit een conflictperspectief en mensen aanspreken via het aanklagen van een onrechtvaardigheid (Betz en Johnson 2004). Die notie van (on)rechtvaardigheid weerklinkt ook bij auteurs die populisme zien als 'a reaction of the ruled to their rulers' (Taggart 2002; 72; vgl. ook Calhoun 1988). Auteurs die deze denklijn volgen, leggen meer de nadruk op het conflictueuze en dus het strijdvaardige van populisme. Het zijn die eigenschappen die auteurs als Betz (2002) doen stellen dat populisme vooral door ressentiment wordt ingegeven.¹ Ressentiment of relatieve deprivatie stelt de eigen kwetsbaarheid voor als het gevolg van te behoren tot een groep ('mijn soort mensen') die in deze samenleving niet krijgt waar hij recht op heeft (vgl. Derks 2006). We verwachten dat mensen die hun positie in de samenleving op die manier percipiëren, de politieke elite daarvoor verantwoordelijk stellen en komen zo tot de volgende hypothese:

1 De analyse van Betz heeft betrekking op partijen zodat het niet meteen duidelijk is of de verklaringen die hij voorstelt voor het rechts-populisme betrekking hebben op het nieuwe rechts of op het populisme of op beide.

Mensen die zich relatief gedeprimeerd voelen, zijn vatbaar voor populisme (hypothese 4).

Anomie en relatieve deprivatie zijn niet alleen conceptueel verschillend. Beide houdingen zijn ook anders sociaal verankerd waarbij anomie heel sterk ingegeven wordt door een gebrek aan cultureel kapitaal (o.a. Achterberg en Houtman 2009) en niet of nauwelijks door kenmerken die verwijzen naar de economische positie. Gevoelens van relatieve deprivatie blijken daarentegen sterk te worden ingegeven door inkomensdeprivatie (Elchardus en Spruyt 2011). Wat anomie en relatieve deprivatie wel met elkaar gemeen hebben is dat er een duidelijke band aanwezig is met de persoonlijke situatie: zij vertrekken vanuit de condities waaraan individuen onderhevig zijn. Bij relatieve deprivatie wordt die persoonlijke kwetsbaarheid of als negatief ervaren situatie weliswaar voorgesteld als het gevolg van een maatschappelijke (mis)toestand en wordt de kwetsbaarheid op die manier ontgaan van persoonlijke verantwoordelijkheid, maar de grondslag is duidelijk de persoonlijke situatie, met name het gebrek aan economisch kapitaal. De stelling van het persistent republicanisme stelt daarentegen dat mensen hun oordeel over de publieke zaak niet hoofdzakelijk laten bepalen door privébelangen en zorgen, maar door hun voorstelling van de gang van zaken in de samenleving (Elchardus 2011). Cultureel en economisch kapitaal hebben, volgens die stelling, geen rechtstreekse invloed op die voorstelling, wel een onrechtstreekse via een invloed van die soorten kapitaal op bronnen van de voorstellingen. Een algemeen gevoel van malaise over de toestand van de samenleving hoeft inderdaad niet noodzakelijk wortels te hebben in een oordeel over het eigen leven, zoals dat bij relatieve deprivatie en anomie wel het geval is. In zijn interpretatie van het populistische discours, introduceert Taggart (2002: 67-8) de notie 'heartland' als een retrospectief doch ahistorisch, diffuus en geromantiseerd beeld van een ideale wereld. Het is een gevoel eerder dan een doordacht idee. *Heartland* verwijst naar de samenleving die men meent verloren te hebben. Volgens Taggart wordt een deel van de aantrekkingskracht van het populisme ingegeven door nostalgie en vooral door de overtuiging dat een betere wereld verloren is gegaan en verval is opgetreden (Bauman 2001). Terwijl Taggart *heartland* en nostalgie bespreekt als onderdelen van populisme, zijn wij van oordeel dat de idee dat de overtuiging dat maatschappelijk verval optreedt naar populisme leidt, moet worden beschouwd als een hypothese en als dusdanig getoetst. Als die hypothese juist is – en zij kan worden afgeleid van zowel de stelling van persistent republicanisme als van de notie van heartland – kan verwacht worden dat:

Een negatieve visie op de gang van zaken in de samenleving – oftewel declinisme – de vatbaarheid voor het populisme vergroot (hypothese 5).

Het is duidelijk dat de drie onderscheiden aspecten van onbehagen (anomie, relatieve deprivatie en geloof in het verval van de samenleving of *declinisme*) verwant zijn. Zij correleren ook empirisch (de onderlinge correlaties liggen telkens bij de 0,50). Omdat we hier niet geïnteresseerd zijn in hun precieze onderlinge, causaal geordende relaties (als die al zouden te onderkennen zijn) zullen we indicatoren

voor de drie variabelen in de modellen simultaan invoeren en onze aandacht uitsluitend richten op hun netto-effecten op populisme.

Het persistente republicanisme houdt ook in dat mensen hun oordeel over de gang van zaken in de samenleving niet hoofdzakelijk van persoonlijke ervaringen laten afhangen, maar zich daarover op de ene of andere manier informeren. In de hedendaagse samenleving impliceert dat onder meer een invloed van de massamedia en de nieuwe media. Deze geven mensen de indruk dat ze de wereld achter de horizon van de eigen ervaringen kunnen waarnemen, dat ze op die manier ook in de ervaringen en de percepties van anderen kunnen delen en aldus dingen kunnen waarnemen die van publiek belang zijn (zie bijdragen in Frosh en Pincherski 2009). Recent onderzoek heeft het belang van variatie in de media belicht, tussen zenders, kanalen, programma's etc. (Bilandzic en Röster 2004; Potter en Chang 1990). Die bevinding belicht het belang van wat Fish (1980: 1-17) 'interpretatieve gemeenschappen' noemt: groepen van mensen die op basis van hun onderwijs, mediagebruik en voorbije biografie min of meer gemeenschappelijke wijzen van selectie, perceptie en interpretatie van informatie hebben ontwikkeld. De wijze waarop een 'tekst' wordt geïnterpreteerd is dan niet alleen, misschien zelfs niet zozeer een functie van (de formele eigenschappen van) die tekst, maar van de interpretatieve gemeenschap die met de tekst wordt geconfronteerd (Fish 1980: 1-17, 97-111, 303-320). In een vroegere bijdrage hebben we aangetoond hoe bij jongeren die interpretatieve gemeenschappen langzaam vorm krijgen en leiden naar een verstrengeling van kenmerken van het mediagebruik, opleidingskenmerken en politieke opvattingen (Elchardus *et al.* 2011).

Het bestaan van dergelijke interpretatieve gemeenschappen, laat twee soorten verwachtingen toe. De eerste is slechts onrechtstreeks van belang voor het onderwerp van dit artikel. Herhaaldelijk werd vastgesteld dat intens televisiekijken en vooral de consumptie van meer populaire media een 'problem frame' (Altheide 1997) en een 'mean world syndrome' (Gerbner en Gross 1976) in de hand werken. Men kan daarom verwachten dat de interpretatieve gemeenschappen met een populaire mediavorkeur een negatiever beeld hebben van de gang van zaken in de samenleving. Onze belangstelling gaat hier echter niet uit naar de effecten van de interpretatieve gemeenschappen op de visie op de samenleving, wel naar de rechtstreekse effecten ervan op populisme.

Populaire media, van welke technische aard dan ook, worden en blijven slechts populair als ze rekening houden met de interpretatiekaders van de groepen waartoe zij zich richten. Dat betekent dat zij positief op die interpretatiekaders moeten inspelen, waardigheid en steun moeten geven aan de selectieve percepties en oordelen die daarin besloten liggen. De kans is groot dat zij op die manier bijdragen tot het gevoel dat deze oordelen evenveel, of zelfs meer waard zijn dan die van de elite. Die overtuiging sluit trouwens aan bij de interpretatie van de democratie als een kwestie van volkssoevereiniteit en klinkt door in de zinsnede waarmee de Vlaamse Radio en Televisie al herhaaldelijk het becommentariëren van de verkiezingsuitslagen opende: 'de kiezer heeft altijd gelijk'. Media dragen langs verschillende wegen bij aan het opblazen van de notie van volkssoevereiniteit en het verdringen van constitutionalisme dat juist een zekere afstand tussen elite en volk veronderstelt. Een bijzonder mediagenre waarin de opwaardering van de opi-

nie van de 'gewone mensen' op een opvallend ritualistische wijze wordt bevorderd, is het inmiddels zeer diverse en populaire genre van de *reality tv*. Opvallend daarbij is dat in die programma's ook heel dikwijls moet worden gestemd, waarbij mensen vooral moeten worden weggestemd. Williams (2005: 637) omschrijft het genre zelfs als 'voting dramas'. De voorlopers van dat genre, praatprogramma's zoals dat van de socioloog Jerry Springer, voerden mensen ten tonele die opvallend niet-elite waren, op die manier opvallend 'gewoon', terwijl zij doorgaans buitengewoon boeiend waren en ook buitengewone dingen hadden meegemaakt of gedaan. Het is, ons inziens, precies deze capaciteit om het gewone buitengewoon te maken, die de afstand tussen het gewone en het elitaire vernielt en daarom kan worden beschouwd als een populistisch ritueel dat de ervaring, de visie, de waarheid van de 'gewone mensen' boven die van de expert en de elite stelt. Omdat een populaire mediavorkeur de opwaardering van de interpretatiekaders van de 'gewone mensen' in de hand werkt en daarmee ook het potentiële stigma van een lagere opleiding wegneemt, verwachten dat:

De vatbaarheid voor het populisme is hoger bij de interpretatieve gemeenschappen die een laag onderwijsniveau combineren met een populaire mediavorkeur (hypothese 6).

Data en operationalisatie

Voor het meten van de vatbaarheid voor populisme en het toetsen van de hypothesen maken we gebruik van een databank verzameld in 2006 met gegevens van een representatief staal van de Belgische bevolking tussen 18 en 80 jaar (N: 4487; Netto response rate: 48,3%; Technisch verslag zie Smits en De Groof 2006). Omdat zowel het partij- als het medialandschap grondig verschilt tussen de twee Belgische taalgemeenschappen, beperken we de analyse hier tot de Nederlandstalige respondenten (N: 2330).²

De *economische positie* van mensen wordt gemeten op basis van een niet-lineaire principale componentenanalyse op vijf kenmerken: of een respondent al dan niet langer dan een jaar werkloos was, het maandelijks beschikbaar gezinsinkomen, het eigenaarschap van de woning, het maandelijks spaarvermogen en het beroep (zie bijlage). Een hogere score staat voor een sterkere economische positie.

Levenstevredenheid wordt gemeten met één item waarin respondenten op een schaal van 0-10 aangaven hoe tevreden ze in het algemeen met hun leven zijn.

Anomie wordt gemeten aan de hand van vier items (zie bijlage) die focussen op de snelle maatschappelijke veranderingen en het gevoel daardoor niet meer mee te kunnen.

Relatieve deprivatie meten we met 7 items die allen het gevoel uitdrukken tot een groep te behoren die in deze samenleving achtergesteld wordt (zie bijlage).

2 In de online bijlage bij dit artikel, beschikbaar op www.vub.ac.be/TOR (nr 2011/48) worden de analyses voor de Franstaligen gerepliceerd. De resultaten zijn nagenoeg identiek aan deze zoals we ze hier voor de Nederlandstaligen rapporteren en leiden op geen enkel punt tot een andere conclusie.

Het oordeel over de *algemene toestand van de samenleving* wordt gemeten aan de hand van 5 schalen die een gevoel van verval suggereren op vijf thema's: de evolutie van waarden, normen en sociale cohesie, de evolutie en toekomst van het milieu, de mate van regelgeving, de toekomst van de arbeidsmarkt, de toekomst van de multiculturele samenleving. Elke schaal geeft aan hoe negatief men de betreffende evolutie of toekomst ziet. De schalen hangen onderling sterk samen zodat een metaschaal kan gemaakt worden die de visie op de evolutie van de samenleving geeft (zie bijlage).³

Om interpretatieve gemeenschappen af te bakenen gebruiken we het opleidingsniveau (4 categorieën), het gemiddelde aantal uren televisiekijken per dag (gemiddelde over een week), de voorkeur voor 21 soorten tv-programma's, de voorkeur voor 12 kranten, de voorkeur voor 11 tv-zenders, de voorkeur voor 14 soorten tijdschriften. Door middel van principale componentenanalyse kan de veelheid aan informatie betreffende de media- en programmavoorkeur worden gereduceerd tot 6 dimensies. Een clusteranalyse met als criteria die zes dimensies (elk opgedeeld in drie gelijke delen) en het onderwijspeil, geeft een goed te interpreteren 5-clusteroplossing (tabel 1).

De vijf clusters verschillen van elkaar, maar het is niet de bedoeling om die verschillen in deze bijdrage in detail te behandelen. Twee clusters (3 en 5) onderscheiden zich systematisch van de anderen omdat ze merkelijk meer hoger opgeleiden bevatten, mensen met een sterk uitgesproken voorkeur voor de minder populaire dagbladen, tijdschriften en tv-zenders, met een lagere voorkeur voor amusementsprogramma's en die minder dan gemiddeld tijd besteden aan tv-kijken. Onderling verschillen deze clusters nog wel in de zin dat cluster 5 in vergelijking met cluster 3: minder lang tv kijkt, nog minder belangstelling heeft voor amusementsprogramma's en series en een grotere voorkeur heeft voor informatieve programma's. In de bespreking concentreren we ons hoofdzakelijk op een tweedeling tussen clusters 1, 2 en 4 enerzijds en clusters 3 en 5 anderzijds, omdat de belangrijkste verschillen vooral langs die as blijken te liggen. In de tabellen kan de exacte positie van de vijf clusters worden vastgesteld.

Populisme gemeten bij burgers

De vatbaarheid voor *populisme* wordt gemeten aan de hand van de instemming met vier items. De uitspraken verwijzen naar de kernelementen van het populisme: de superioriteit van de opvattingen van de 'gewone' man en vrouw, het gebrek aan aandacht van de politieke elite voor die opvattingen, de wereldvreemdheid van die elite, het gegeven dat hogere studies geen garantie zijn om de wereld beter te kennen, integendeel (tabel 2).

3 Anomie, relatieve deprivatie en een negatieve visie op de samenleving correleren sterk. De onderlinge correlaties liggen telkens bij de 0,50. Daarom werd aan de hand van een confirmatorische factoranalyse nagaan of de drie onderscheiden opvattingen ook in een meetmodel kunnen worden gescheiden. Dat blijkt het geval te zijn. Deze analyse wordt eveneens gerapporteerd in de online bijlage.

Tabel 1: Profiel van de interpretatieve gemeenschappen

	Cluster1	Cluster2	Cluster3	Cluster4	Cluster5
Cluster grootte (rijpercentages)	0,266 ^a	0,245	0,210	0,190	0,088
Gemiddelde duur van het tv-kijken					
Laag (Gemiddeld: 1 uur 18min.)	0,036 ^b	0,534	0,462	0,095	0,971
Midden (Gemiddeld: 2 uur 45 min.)	0,310	0,394	0,436	0,428	0,029
Hoog (Gemiddeld: 4 uur 54 min.)	0,654	0,072	0,102	0,477	0,000
Voorkeur voor amusementsprogramma's					
Laag	0,011	0,368	0,579	0,137	0,978
Midden	0,191	0,481	0,365	0,472	0,022
Hoog	0,798	0,151	0,055	0,391	0,000
Voorkeur voor series					
Laag	0,174	0,378	0,309	0,331	0,689
Midden	0,325	0,352	0,355	0,355	0,242
Hoog	0,501	0,270	0,336	0,314	0,070
Voorkeur voor sportprogramma's					
Laag	0,299	0,408	0,328	0,158	0,549
Midden	0,352	0,345	0,352	0,314	0,307
Hoog	0,349	0,247	0,320	0,527	0,145
Voorkeur voor informerende programma's					
Laag	0,358	0,517	0,174	0,053	0,660
Midden	0,388	0,345	0,364	0,247	0,272
Hoog	0,254	0,139	0,462	0,700	0,068
Tijdschrift, Tv-zender en dagblad voorkeur					
Laag	0,006	0,051	0,883	0,450	0,716
Midden	0,214	0,478	0,116	0,493	0,273
Hoog	0,780	0,471	0,002	0,057	0,011
Opleidingsniveau					
Lager onderwijs	0,356	0,181	0,016	0,215	0,038
Lager secundair onderwijs	0,372	0,331	0,102	0,348	0,163
Hoger secundair onderwijs	0,220	0,344	0,363	0,320	0,402
Hoger onderwijs	0,052	0,143	0,519	0,118	0,397

^a Geeft de kans weer dat een respondent tot dat cluster behoort.

^b Geeft de kans weer om weinig televisie te kijken gegeven dat men tot cluster 1 behoort.

Modelparameters: LL: -14708,10; BIC: 29772,45; Df: 1911.

Modelparameters voor een model met 4 en 6 clusters respectievelijk:

4 clusters: LL: -14746,91; BIC: 29789,44; DF: 1919

6 clusters: LL: -14679,50; BIC: 29775,86; DF: 1903

Tabel 2: *Frequentieverdeling en schaalanalyse populisme-items in Vlaanderen (18-80 jaar; N: 2330)*

Items	Frequentieverdeling ^a			
	Factor- lading ^b	(Helemaal) niet akkoord	- / +	(Helemaal) akkoord
1. De mening van de eenvoudige man of vrouw in de straat is veel meer waard dan die van experts of politici	0,841	15,2	44,3	40,5
2. De politiciers moeten beter luisteren naar de problemen van de mensen	0,711	2,2	12,6	85,2
3. Ministers zouden beter wat minder in hun bureau zitten en zich wat meer onder het gewone volk begeven	0,640	6,2	22,7	71,1
4. Mensen die lang gestudeerd hebben bezitten veel diploma's, maar ze weten niet eens hoe de wereld echt in elkaar zit	0,618	19,5	38,1	42,4
Eigenwaarde	2,480			
Cronbach's alfa	0,785			

^a Items bevraagd op 5-puntschalen. Buitenste categorieën werden om presentatieredenen samengenomen.

^b Principal Axis Factoring gebruikt.

De vier items vormen een degelijke schaal. Populistische gevoelens blijken verbaasd wijd verbreid. Bij de veertig procent van de respondenten is van oordeel dat hoogopgeleiden niet weten hoe de wereld echt in elkaar zit en dat de mening van de eenvoudige man of vrouw veel meer waard is dan die van experts en politici. Met de stellingen dat ministers hun oor meer moeten te luister leggen bij 'gewone' mensen en dat politici meer oor en oog moeten hebben voor de problemen van de mensen gaat respectievelijk 71 en 85 procent van de respondenten akkoord. In het licht van die vaststellingen hoeft het geenszins te verbazen dat sommige partijen gelijkaardige stellingen gebruiken als retorische strategie (Houtman en Achterberg 2010) en dat nagenoeg alle partijen elementen van dat discours aanwenden (Mudde 2004: 562). Populisme is een dunne, maar dominante, bijna hegemonische ideologie. Slechts 15 procent van de respondenten gaat niet akkoord met de stelling dat de mening van de eenvoudige man of vrouw in de straat veel meer waard is dan die van experts of politici.

Populisme bij burgers verklaard

Om na te gaan in welke mate de ontwikkelde hypothesen de variatie in populisme kunnen verklaren, werd een reeks geneste regressiemodellen geschat (tabel 3).

Buiten de variabelen die door de hypothesen werden aangereikt, werden twee controlevariabelen toegevoegd, geslacht en leeftijd. Leeftijd blijkt nooit significant te zijn en wordt daarom niet meer in de gepresenteerde tabel opgenomen.

Tabel 3: OLS-regressie verspreiding populisme in de Vlaamse bevolking (18-80 jaar: N: 2330)

	Model 1		Model 2		Model 3	
	β	p^a	β	p	β	p
Geslacht (0: Man)	-0,014		-0,014		-0,067	***
Interpretatieve gemeenschap (0: Cluster 1)						
Cluster 2	-0,052		-0,054	*	-0,014	
Cluster 3	-0,309	***	-0,308	***	-0,177	***
Cluster 4	-0,073	**	-0,070	**	-0,027	
Cluster 5	-0,228	***	-0,226	***	-0,125	***
Economische positie (continu)	-0,172	***	-0,158	***	-0,040	
Levenstevredenheid (0-10)			-0,058	**	0,069	**
Relatieve deprivatie					0,213	***
Anomie					0,028	
Visie op de samenleving					0,367	***
Adjusted R ²	0,163		0,166		0,368	

^a Significantieniveaus: ***: $p < 0,001$; **: $p < 0,010$; *: $p < 0,050$.

Geslacht heeft een bescheiden, maar significant effect – vrouwen zijn minder vatbaar voor populisme - dat ook in het finale model blijft gelden ($\beta = -0,067$).

Het eindmodel (3) waarin de voorgestelde hypothesen worden getoetst, verklaart 37% van de variatie in populisme. Dat is veel. De voorgestelde verklaringen, of althans een aantal daarvan, blijken heel doeltreffend.

Model 1 toont dat de vatbaarheid voor populisme sterk samenhangt ($\text{Eta} = 0,372$) met de interpretatieve gemeenschappen waartoe mensen behoren. Mensen die een relatief laag onderwijs combineren met relatief intens televisiegebruik en een populaire media- en programmavorkeur, zijn vatbaarder voor populisme (bevestiging hypothese 6). Na controle voor de andere variabelen verzwakt dat effect (tot $\text{Eta} = 0,195$) maar het blijft belangrijk en significant. Indien we opleiding en het mediagebruik afzonderlijk invoeren (resultaten getoond in technische bijlage; zie voetnoot 2) blijken beide kenmerken significant samen te hangen met populisme. Opvallend daarbij is dat de relatie met opleiding niet lineair is maar een duidelijk breuk laat zien tussen mensen die al dan niet hoger onderwijs gevolgd hebben. Analyses waarin het opleidingsniveau en het mediagebruik afzonderlijk worden gebruikt, tonen eveneens dat het vooral het mediagebruik is dat een relatie tussen de interpretatieve gemeenschappen en het populisme tot stand brengt. De vatbaarheid voor populisme neemt ook duidelijk af naarmate mensen economisch sterker staan. In het algemeen treft men populisme daarmee inderdaad aan bij groepen die klassiek als moderniseringsverliezers worden bestempeld (bevestiging hypothese 1a). Model 2 toont echter dat dit weinig tot niets te maken heeft met het minder tevreden zijn met de eigen levensomstandigheden. Het effect van de economische levensomstandigheden verdwijnt volkomen in model 3 waar gecontroleerd wordt voor de verschillende vormen van onbehagen (bevestiging

hypothese 1b). In het licht van deze bevindingen lijkt het niet gepast populisme te beschouwen als een rechtstreeks antwoord of reactie op economische kwetsbaarheid of de gevoelens van vervreemding en hulpeloosheid die kunnen gepaard gaan met het verliezer zijn in het proces van modernisering.

Het effect van de persoonlijke tevredenheid is zeer zwak (bevestiging hypothese 2), veel zwakker dan het effect van de evaluatie van de gang van zaken in de samenleving en in het finale model (model 3), na controle voor de drie vormen van onbehagen, wordt het zelfs positief. Tevreden burgers hebben een iets grotere kans populistisch te denken.

De verschillende aspecten van onbehagen verklaren niet alleen de initieel waargenomen verbanden tussen een zwakke economische positie enerzijds, populisme anderzijds, twee van hen zijn op zich ook heel belangrijk in het verklaren van populisme. Anomie heeft geen significant effect ($\beta = 0,03$) zodat hypothese 3 dient te worden verworpen. De visie op de samenleving en de gevoelens van relatieve deprivatie hebben daarentegen beide belangrijke effecten (bevestiging hypothesen 4 en 5). Het effect van de visie op de samenleving is bijzonder sterk ($\beta = 0,367$); wie van oordeel is dat de samenleving in een neerwaartse spiraal zit, geeft de politieke elite en het politieke establishment blijkbaar de schuld voor die ontwikkeling en heeft een veel grotere kans zich populistisch op te stellen. Ook mensen die zich relatief gedepriveerd voelen stellen zich meer populistisch op ($\beta = 0,213$). In het besluit gaan we dieper in op de implicaties van deze verschillende bevindingen.

Conclusies en discussie

Populisme wordt in de wetenschappelijke literatuur totnogtoe nagenoeg uitsluitend bestudeerd op het niveau van politieke partijen of politici. In dit artikel wordt getracht de vatbaarheid voor een populistisch discours op het niveau van de individuele burgers te meten en de verspreiding ervan onder de Vlaamse bevolking in kaart te brengen.

Populisme blijkt niet rechtstreeks in de hand te worden gewerkt door economische kwetsbaarheid, gevoelens van anomie of ontevredenheid over het persoonlijke leven. Het is enkel als een zwakke positie verwerkt wordt met gevoelens van relatieve deprivatie, gekoppeld wordt aan de overtuiging dat 'mensen als wij onheus behandeld worden' dat het tot populisme leidt. Dat laatste verschijnt echter in de eerste plaats als een reactie op een maatschappijdiagnose. Mensen die van oordeel zijn dat het slecht gaat met de samenleving, die vrezen voor de toekomst omdat zij menen dat de dingen waaraan zij gehecht zijn, teloor gaan, geven de politieke elite en het establishment daarvoor de schuld en kiezen voor het populisme. Zij verwerpen het oordeel van de elite en stellen hun hoop in de percepties en het oordeel van de 'gewone mensen'. Populisme verschijnt aldus als een politiek van de hoop. Alles gaat slecht omdat men onvoldoende geluisterd heeft naar de problemen en verzuchtingen van de gewone mensen. Mocht men naar de gewone mensen luisteren, het zou, zo wordt gehoopt, beter gaan. Populistische partijen zijn de partijen die lippendienst bewijzen aan dat gevoel van neergang en

dat weten te koppelen aan (vermeende) oplossingen voor de gepercipieerde problemen.

Die waarneming past binnen en kan enkel worden geduid met de stelling van het persistente republicanisme: mensen maken geen grote politieke keuzes (zoals die voor de dunne ideologie van het populisme of voor andere diepere ideologieën) op basis van hun persoonlijke zorgen en levenstevredenheid, maar op basis van een visie op de samenleving, een maatschappelijk project waarin zij hun persoonlijke wrevel, zorgen en verzuchtingen kunnen inpassen. Dat komt ook duidelijk tot uiting in het effect van relatieve deprivatie. Men kiest niet voor populisme omdat men ontevreden is met het persoonlijke leven (integendeel) of economisch kwetsbaar is of het gevoel heeft niet meer mee te kunnen met deze samenleving, nee, men kiest voor populisme omdat men de orde van deze samenleving onrechtvaardig acht, omdat deze de 'mensen zoals wij' systematisch benadeelt, ondanks de lippendienst die aan het gelijkheidsideaal wordt bewezen. Dat verklaart ook waarom er, ondanks het huidige overwicht van rechts georiënteerde populistische partijen, toch een betrekkelijk hoge en positieve correlatie wordt waargenomen tussen, enerzijds het gelijkheidstreven (de mate waarin men herverdeling wil, en de mate waarin men de staat daarin een rol wil zien spelen), anderzijds het populisme ($r = 0,35$).

De populistische standpunten worden ook, na controle voor de effecten van de visie op de samenleving en de gevoelens van relatieve deprivatie, in grotere mate ingenomen door mensen die een relatief laag opleidingsniveau combineren met een populaire mediavorkeur. We zijn van oordeel dat dit kan worden verklaard op basis van de rol van interpretatieve gemeenschappen. Het populaire media-gebruik democratiseert als het ware de waarheid, versterkt het gevoel dat de opinie van de gewone mensen, die in verschillende programma's uitvoerig aan bod kan komen en op het net ongebreideld kan worden geventileerd, evenwaardig is of zelfs meer waard is dan die van experts, de elite en het establishment.

Veel auteurs die het populisme bestuderen beschouwen het fenomeen niet a priori als goed of slecht. Ze dichten het doorgaans wel een signaalfunctie toe. Populisme is binnen die visie een symptoom van een democratie waarin bepaalde groepen, met name de laaggeschoolden, niet langer goed vertegenwoordigd zijn (Bovens en Wille, 2010). Auteurs die deze visie aanhangen menen dat het herstellen van de band tussen politici en 'het gewone volk' kan worden verwezenlijkt via voorzieningen voor directe democratie, meer referenda, de directe verkiezingen van bestuurders enzovoort. Dat laatste niet in de eerste plaats omdat deze het populisme en het wantrouwen zouden wegnemen, maar wel omdat het de bevolking – het oordeel van de gewone mensen - van vetomogelijkheden voorziet. Verschillende auteurs hebben die denkwijze bekritiseerd omdat zij vaststelden dat de groepen die zich tot het populisme aangetrokken voelen ook de groepen zijn die in het participatieonderzoek verschijnen als hardnekkige niet-participanten en die bij volksraadplegingen ook doorgaans thuisblijven (Mudde, 2004: 558; Stanley, 2008: 104). De hoop dat directe democratie het populisme zou oplossen, veronderstelt ook dat de populistische democratisch ingesteld zijn. Dat blijkt echter geenszins het geval te zijn. Ondanks het feit dat we populisme heel bewust hebben gemeten op een manier die geen associatie met de verzuchting naar een

volksverbonden leider inhoudt, blijkt de maat van populisme sterk positief ($r=0,38$) te correleren met die van autoritarisme.

De belangrijkste vaststelling is ongetwijfeld dat de mate waarin conditionerende factoren als cultureel en economisch kapitaal een rol spelen in grote mate gemedieerd wordt door de ontwikkeling van opvattingen over de rechtvaardigheid van de eigen positie en meer nog over de gang van zaken in de samenleving. Toekomstig onderzoek dient ons inziens vooral die bevinding als uitgangspunt te nemen en te onderzoeken welke factoren mensen die zich in een kwetsbare positie bevinden, leiden naar een bepaald mediagebruik en bepaalde maatschappijbeelden.

Literatuur

- Achterberg, P. en D. Houtman (2009). Ideologically illogical? Why do the lower-educated Dutch display so little value coherence? *Social Forces* 87 (3) 1649-70.
- Akkerman, T. (2003). Populism and democracy. *Acta Politica* 38 (2) 147-59.
- Altheide, D. (1997). The news media, the problem frame, and the production of fear. *The Sociological Quarterly* 38 (4) 647-68.
- Bauman, Z. (2001). *Community. Seeking safety in an insecure world*. Cambridge: Polity Press.
- Betz, H.G. en C. Johnson (2004). Against the current – stemming the tide: the nostalgic ideology of the contemporary radical populist right. *Journal of Political Ideologies* 9 (3) 311-27.
- Betz, H.G. (1990). Politics of Resentment: Right-Wing Radicalism in West Germany. *Comparative Politics* 23 (1) 45-60.
- Bilandzic, H. en P. Rössler (2004). Life according to television. Implications of genre-specific cultivation effects: The gratification/cultivation mode. *Communications* 29 (3) 295-326.
- Bornschier, S. (2010). *Cleavage politics and the populist right. The new cultural conflict in Western Europe*. Philadelphia: Temple University Press.
- Bovens, M. en A. Wille (2011). *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Calhoun, C. (1988). Populist politics, communications media and large scale societal integration. *Sociological Theory* 6 (2), 219-241.
- Canovan, M. (1999). Trust the people! Populism and the two faces of democracy. *Political Studies* 47 (1) 2-16.
- Dalton, R.J. (2000). The decline of party identification. In: R. J. Dalton en M. P. Wattenberg (red.), *Parties without partisans. Political change in advanced industrial democracies*. Oxford: Oxford University Press, 17-36.
- Derks, A. (2006). Populism and the ambivalence of egalitarianism. How do the underprivileged reconcile a right wing party preference with their socio-economic attitudes? *World Political Science Review* 2 (3) 175-200.
- Deschouwer, K. (2009). *The politics of Belgium. Governing a divided society*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Diani, M. (1996). Linking Mobilization Frames and Political Opportunities: Insights from Regional Populism. *American Sociological Review* 61 (6) 1053-69.
- Elchardus, M. (2011). Classical republicanism and the contemporary voter. An empirical cultural sociology of the relationship between the private and the public realm. *Poetics* 39 (11) 407-25.

- Elchardus, M. en B. Spruyt (2011). The contemporary contradictions of egalitarianism: an empirical analysis of the relationship between the old and the new left/right alignments. *European Political Science Review* [online first]
- Elchardus, M., Herbots, S. en B. Spruyt (2011). Overdraagzaam en repressief worden: de rol van school en media. *Sociologie* 7 (1) 43-68.
- Elchardus, M. (2009). Self-control as social control. The emergence of symbolic society. *Poetics*. 37 (2) 146-161.
- Elchardus, M. (2002). *De dramademocratie*. Tiel: LannooCampus.
- Feldman, S. (1981). Economic Self-interest and Political Behavior. *American Journal of Political Science* 26 (3) 446-66.
- Fish, S. (1980). *Is there a text in this class?* Cambridge: Harvard University Press.
- Frosh, A. en A. Pinchevski (2009). *Media witnessing. Testimony in the age of mass communication*. New York: Palgrave MacMillan.
- Gerbner, G. en L. Gross, L. (1976). Living with television: the violence profile. *Journal of Communication* 26 (2) 172-99.
- Hawkins, K.A. (2009). Is Chavez populist? Measuring populist discourse in comparative perspective. *Comparative Political Studies* 42 (8) 1040-67.
- Heitmeyer, W. (1997). *Was treibt die Gesellschaft auseinander?* Frankfurt: Suhrkamp.
- Hibbing, J.R. en E. Theiss-Morse (2002). *Stealth democracy. Americans' belief about how government should work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Honneth, A. (1994). *Desintegration – Bruchstücke einer soziologischen Zeitdiagnose*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Houtman, D. en P. Achterberg (2010). De Haagse kaasstolp en de mensen in de samenleving. Populisme en personalisering in de Nederlandse politiek. *Sociologie* 6 (1) 102-11.
- Jagers, J. en S. Walgrave (2007). Populism as political communications style: an empirical study of political parties' discourse in Belgium. *European Journal of Political Research* 46 (3) 319-45.
- Kinder, D.R. en D.R. Kiewit (1984). Sociotropic Politics. *British Journal of Political Science* 11 (2) 129-61.
- Kriesi, H.P., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschier, S. en T. Frey (2006). *West European politics in the age of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lucardie, P. (2010). Tussen establishment en extremisme: populistische partijen in Nederland en Vlaanderen. *Res Publica* 52 (2) 149-72.
- Mény, Y. en Y. Surel (red.) (2002). *Democracies and the populist challenge*. Basingstoke: Palgrave.
- Mudde, C. (2004). The populist Zeitgeist. *Government and opposition* 39 (4) 541-63.
- Mutz, D. (1998). *Impersonal Influence: How Perceptions of Mass Collectives affect Political Attitudes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pasquino, G. (2008). Populism and democracy. In D. Albertazzi en D. McDonnell (red.) *Twenty-first century populism. The spectre of Western European democracy*. Basingstoke: Palgrave, 15-29.
- Pauwels, T. (2010). Explaining the success of neo-liberal populist parties: the case of Lijst Dedecker in Belgium. *Political Studies* 58 (5) 1009-29.
- Potter, J.W. en C.I. Chang (1990). Television exposure measures and the cultivation hypothesis. *Journal of broadcasting & electronic media* 34 (3) 313-333.
- SCP (2004). *In het zicht van de toekomst. Sociaal en cultureel rapport 2004*. Den Haag: SCP.
- Sears, D.O. en C.L. Funk (1990). The limited effect of economic self-interest on the political attitudes of the mass public. *Journal of Behavioral Economics* 19 (3) 247-271.

- Smits, W. en S. De Groof (2006). Het welzijn van de Belgische bevolking. Technisch verslag, veldwerk, responsanalyse, vragenlijst en schaalgegevens. Brussel: Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie.
- Stanley, B. (2008). The thin ideology of populism. *Journal of Political Ideologies* 13 (1) 95-110.
- Taggart, P. (2000). *Populism*. Buckingham: Open University Press.
- Taggart, P. (2002). Populism and the pathology of representative politics. In: Y. Mény en Y. Surel (red.) *Democracies and the populist challenge*. Basingstoke: Palgrave, 62-80.
- Williams, J.A. (2005). On the popular vote. *Political Research Quarterly* 58 (4) 637-46.

Bijlagen

Een meer uitgebreide bijlage is beschikbaar op <http://www.vub.ac.be/TOR> (publicatienummer 2011/48).

Tabel B.1: *Itemverwoording voor de eerste ordeschalen voor 'Visie op de gang van zaken in de samenleving' en algemene schaalgegevens*

Items
<i>Algemeen gevoel van verval (Eigenwaarde eerste orde factor: 4,169; Cronbach's alfa: 0,884)</i>
Er is vandaag te veel normeloosheid en zedenverval
Dat gevoel van saamenhorigheid van vroeger is definitief verloren
Ouders voeden vandaag hun kinderen niet meer op, dat moet slecht aflopen
De mensen geven niet meer om elkaar
Mensen verdragen niets meer van elkaar
Mensen willen steeds meer en meer, ze zijn niet meer tevreden met wat ze hebben
Er is geen respect meer in onze samenleving
<i>Milieu (Eigenwaarde: 2,335; Cronbach's alfa: 0,756)</i>
Mensen leven nu ongezonder dan vroeger
Men heeft de natuur om zeep geholpen
We weten vandaag de dag niet meer wat we eten
Als we niet dringend iets doen ter verbetering van het milieu, staan er ons grote rampen te wachten
<i>Toekomst beperking individu (Eigenwaarde eerste orde: 1,768; Cronbach's alfa: 0,869)</i>
Er wordt de mensen zo maar vanalles verboden (in het verkeer, in openbare ruimtes, ...), binnenkort mogen we niks meer!
Al die regels en wetten van bovenuit zorgen er alleen maar voor dat ze het leven van de mensen zuur maken
<i>Toekomst arbeidsmarkt (Eigenwaarde: 3,221; Cronbach's alfa: 0,801)</i>
De werksituatie van de meerderheid van de Belgen zal in de toekomst alsmaar onzekerder worden
Er zullen steeds meer bedrijven verplaatst worden naar lageloonlanden, ten koste van de werkgelegenheid in België
Om de concurrentie met andere landen te kunnen aangaan, zullen we vele sociale verworvenheden verliezen

Tabel B.1: (Vervolg)

Items
De invloed van multinationals zal in de toekomst steeds groter worden, de kleine zelfstandigen zullen uit de boot vallen
Mensen zullen steeds langer moeten werken om een degelijk pensioen te kunnen krijgen
Er zal steeds meer van mensen worden geëist op de arbeidsmarkt
Door het openstellen van de Europese grenzen zullen werkgevers de goedkope Oost-Europese arbeidskrachten verkiezen boven de eigen werknemers
<i>Toekomst multiculturele samenleving (Eigenwaarde: 2,679; Cronbach's alfa: 0,764)</i>
De onverdraagzaamheid tussen de verschillende volkeren zal in de toekomst alleen maar toenemen
Racisme zal er in de toekomst toe leiden dat de verschillende volkeren nog maar weinig van elkaar willen weten
In de toekomst zal onze bevolking zich steeds meer openstellen om met mensen van andere culturen om te gaan
De groeiende globalisering zal de mensen dichter bij elkaar brengen
De relatie tussen moslims en Europeanen zal in de toekomst gekenmerkt zijn door gewelddadige conflicten

^a Principal Axis Factoring gebruikt. Missing values werden per eerste orde schaal geïmputeerd voor respondenten die tenminste voor de meerderheid van de items een geldig antwoord hebben.

Tabel B.2: *Verwoording items waarmee anomie en relatieve deprivatie gemeten wordt en samenvattende schaalgegevens*

Anomie (Eigenwaarde 1ste factor: 3,244; Cronbach's alfa: 0,922)
De dingen zijn tegenwoordig zo ingewikkeld geworden dat ik niet meer weet wat ik moet doen
De dag van vandaag kan ik niet meer begrijpen wat er allemaal gaande is
De dag van vandaag verandert alles zo snel dat ik niet goed meer weet hoe ik mij moet gedragen
Alles is tegenwoordig zo verwarrend dat ik echt niet meer weet hoe het nu eigenlijk verder moet
Relatieve deprivatie (Eigenwaarde 1ste factor: 3,976; Cronbach's alfa: 0,869)
Het zijn altijd de anderen die kunnen genieten van allerlei voordelen
Ik heb in mijn leven nooit gekregen waar ik recht op heb
Hoe je het ook draait of keert, wij zijn het soort mensen dat altijd uit de boot valt
Voor mensen zoals ik doet de overheid te weinig, het zijn steeds de anderen die worden voortgetrokken
De straten in onze buurt worden minder goed onderhouden dan de straten in vele andere buurten
Als we iets nodig hebben van de overheid, dan moeten mensen zoals wij altijd langer wachten dan vele anderen
Als er een crisis is in een bedrijf dan zijn wij als eersten het slachtoffer

Tabel B.3: *Constructie indicator voor de economische positie op basis van niet-lineaire principale componentenanalyse*

Kenmerken	Componentlading
Ooit langer dan één jaar werkloos geweest (2 categorieën)	0,431
Maandelijks gezinsinkomen (10 categorieën)	0,849
Huiseigenaarschap (woont bij ouders, huurt, huis met lening, huis lening afbetaald)	0,590
Maandelijks spaarvermogen (7 categorieën)	0,709
Beroep (EGP-classificatie: 8 categorieën)	0,734
Eigenwaarde	2,296
Cronbach's alfa	0,756